

ลัทธิธรรมเนี่ยมต่างๆ ภาคที่ ๔

เรื่องวิชาแพทยไทย

THE LIBRARY
THE COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK, THAILAND

นางฉนิช ชยากร

พิมพ์แจกในงานศพ นายเชย ชยากร สาม

๙
พิมพ์แม่ พ.ศ. ๒๔๖๒

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

11 FEB 1963

ฉ. 0218

๔.

คำนำ

นางสนธิ ชยากร มาแจ้งความแก่กรรมการหอพระสมุดวชิรญาณ
สำหรับพระนครว่า มีครุฑาจารย์พิมพ์หนังสือในหอพระสมุดฯ เป็น
ของแจกในงานศพนายเซย ชยากร ผู้สามีสักเรื่อง ๑

นายเซย ชยากร เป็นบุตรชนพื้นถิ่นแถม เกิดในรัชกาลที่ ๕
เมื่อขง พ.ศ. ๒๔๓๗ บิดาได้ส่งไปเล่าเรียนที่เมืองสิงคโปร์ ครั้นเสร็จ
การเล่าเรียนกลับมา ได้มาช่วยบิดาทำอากรบ่อนเบี้ย แลได้แต่ง
งานกับนางสนธิ มีบุตรชื่อนายบุญรอด ชยากร คน ๑ บิดาชื่อ นาง
สาวสุคนธ์ ชยากร คน ๑ เมื่อชนพื้นถิ่นแถมถึงแก่กรรมแล้ว นายเซย
ชยากร รับทำภาษีอากรโดยลำพังต่อมา ในชั้นหลังมาปลูกสร้างเคหะ
สถานอยู่ที่ตำบลนางเลิ้งในจังหวัดพระนคร แลรับตักถ้ำสวดของรัฐบาล
มาหลายจังหวัด จนกระทั่งช่วยเก็บถึงแก่กรรม เมื่อวันที่ ๓๐ เมษายน
พ.ศ. ๒๔๖๐ อายุได้ ๔๔ ปี

เรื่องหนังสือซึ่งจะพิมพ์ในงานศพนายเซย ชยากร ข้าพเจ้าได้เลือก
เรื่องว่าด้วยวิชาแพทย์ไทย ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๔ พระองค์
เจ้าศรีเสาวภาคย์ไทรทรงนิพนธ์ไว้เรื่อง ๑ เรื่องเวชยปัญญา พระเจ้าราช
วรวงศ์เธอชั้น ๔ กรมหมื่นนริศพรปฏิภาณ แต่ยังคงทรงพระยศเป็น
พระองค์เจ้าอรุณโรจน์เรื่องศรี ทรงนิพนธ์ไว้เรื่อง ๑ มารวมพิมพ์ใน
หมวดเรื่องลทธิธรรมนิยมต่าง ๆ นับเป็นภาคที่ ๔ หนังสือทั้ง ๒ เรื่องนี้
เป็นหนังสือแต่งถวายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ
ทรงบัญชาการแทนเสนาบดีหอพระสมุดวชิรญาณ เมื่อขง พ.ศ. ๒๔๓๒
แลได้พิมพ์ไว้ในหนังสือวชิรญาณวิเศษ

5 1165

๗
ว่าเฉพาะเรื่องวิชาแพทยไทยที่พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคทรงนิพนธ์
นั้น พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคเป็นกวีแลเป็นนักเรียน ทรงชำนาญใน
ทางภาษาไทย ได้รับราชการอยู่ในกรมราชเลขาณการ แต่ยังหาทันได้
รับกรมไม่ สิ้นพระชนม์เสียเมื่อขลุ พ.ศ. ๒๔๓๒ เมื่อทรงปฏิบัติราชการ
อยู่ ไปรคในทางวิชาแพทย ทรงศึกษาในเวลาว่างราชการมาเป็นนิ
ครนเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ตั้งกรมพยาบาล
ขึ้นสำหรับจัดการโรงพยาบาล จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระ
องค์เจ้าศรีเสาวภาค เป็นตำแหน่งอธิบดีกรมพยาบาลด้วยอีกหน้าที่ ๑
ได้ทรงเป็นพระอุระไต่ถามความรู้แพทย จากพระยาประเสริฐสุสาทรธำรง
หนู พระยาพิศณุประสาทเวช คง เมื่อยังเป็นขุนแพทยพิเศษ แลพระ
ยาประเสริฐสุสาทรธำรง นิม เมื่อยังเป็นขุนเวชวิสิฐ ทั้งทรงรวบรวม
ตำราแพทยมาตรวจตราเมื่อครั้งจัดการโรงพยาบาลต่าง ๆ มีโรง
ศิริราชพยาบาลเป็นต้น จนได้ความรู้ลทธิวิธีแพทยไทย ทรงเรียบ
เรียงหนังสือเรื่องนถวายตามความคุ้นเคย แลความนิยมของแพทย
ไทยในสมัยนั้น จึงเป็นหนังสือที่แต่งดีทั้งในภาษาไทย แลในทาง
อธิบายลักษณะวิชาแพทยไทยตามความคิดในชั้นใหม่ ถึงบุคคลที่มี
ได้เป็นแพทยอ่านก็เห็นจะไม่เขื่อน่าย

เรื่องเวชปัจจุบันนี้ กรมหมื่นจรัสพรปฏิภาณ ผู้นิพนธ์ ก็อยู่ใน
เจ้านายพระองค์ ๑ ซึ่งได้เอาพระไทยไปศึกษาวิชาแพทย ได้รับราช
การในตำแหน่งนายแพทย์กรมทหารรักษาพระราชวัง เมื่อในรัชกาล
ที่ ๕ จึงแต่งหนังสือเรื่องเวชปัจจุบันถวายตามความคุ้นเคยแลพระตำริห์

ก

ของท่าน เห็นว่าเป็นหนังสือน่าอ่านเหมือนกัน และเห็นว่าเป็นเรื่องว่า
ด้วยวิชาแพทย์ไทยเหมือนกันเรื่องทีพระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์ทรงนิพนธ์
จึงได้เอามารวบรวมพิมพ์ไว้ในสมุดเล่มเดียวกัน.

ข้าพเจ้าขออนุโมทนาคุณคุณุณราชที่กษิณานพทาน ซึ่งนางสิ้นใจ
ได้จัดการปลงศพสนองคุณนายเซย ชยากร ผู้สามี แลที่ได้พิมพ์หนังสือ
เรื่องนี้ให้ได้อ่านกันแพร่หลาย เชื่อว่าท่านทั้งหลายที่ได้รับสมุดเล่มนี้
ไป คงจะอนุโมทนาทั่วกัน.

อุไร ๑๖ พฤษภาคม พ.ศ. สภานายก

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๒๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๖๒

เรื่องแพทย์หมอ

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๔ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์

ทรงนิพนธ์

คำเรียกว่าหมอ ๆ ในภาษาของเรา ดูเหมือนจะเข้าใจกันว่าผู้รู้
แก้โรคภัยไข้เจ็บอย่าง ๑ คนเจ้าทำหรับตำราเข้าใจการอะไร ๆ อย่าง ๑
เพราะฉะนั้นคำว่าหมอจึงเป็นชื่อของคนหลายจำพวก เช่นหมอรักษา
โรคภัย ด้วยวิธีใช้สรรพยาต่าง ๆ ตามคัมภีร์แพทย์ก็เรียกว่าหมอ
ยังพวกที่ใช้วิชาอย่างหนึ่ง เช่นหลับตายนั่งม ๆ ง่า ๆ เคกอะไรให้กิน
ให้ทา ฤาษีต ๆ เขียน ๆ แล้วท่ายไปตามตำราที่ตนเชื่อถืออย่าง ตาม
ที่ใดหลับตาเห็นตามสังเกตุของตนบ้าง คือหมอด หมอเคกเข้า หมอ
น้ำมัน หมอภูตเรียกว่ารักษาทางใน แก้วแก้วกระทำเหล่านี้ ก็เรียก
หมออีกพวก ๑ ยังผู้ที่ชำนาญในการหัดปรีอปรายปรัมปลัตว์ต่าง ๆ เช่น
หมอช้าง หมอม้า หมอจระเข้เหล่านี้ เขาก็เรียกว่าหมอเหมือนกัน
ที่สทจนคำคนเรียกกันโดยหยอกล้อของคนโบราณฤาคนต่ำ ๆ ในทุกวันนี้
ก็พอใจเรียกเพื่อนกันว่า หมอนั้นหมอนี้ จนถึงเต็มคำว่า อ้ายหมอนั้น
อ้ายหมอนี้ ก็มีคำหมอปนอยู่ จะมาแต่อะไร เพราะเหตุใดจึงเรียกกัน
เช่นนั้นก็ไม่ทราบ คำเรียกหมอนี้ ถ้าไม่ใช่คำหยอกล้อที่กล่าวมาข้างต้น
เป็นคำเรียกโดยพวกเจ้าตำราแล้ว ก็เต็มคุณวิชาของคนจำพวกนั้น ๆ

เข้าทำคำหมอ เช่นหมอนวด หมอยา หมอกุมาร หมอพยุหกรรม
 หมอคู หมอเค็กเข้า หมอช่าง หมอจรเข้ เป็นต้น ตรวจดูคำว่าหมอ
 ของชาวเราอยู่ข้างคล้ายกับภาษาจีน เรียกหมอยาหมอกว่าซินแส
 ฤาษีภาษาอังกฤษเรียกว่าดอกเตอร์นั้นก็เรียกคนหลายจำพวก คือหมอยา
 หมอศาสนา หมอกฎหมายเหล่านี้ เป็นดอกเตอร์ทั้งสิ้น แล้วเติม
 คุณวิชาเข้าทำชื่อย่อด้วย เช่นหมอยาเรียกดอกเตอร์ออฟเมดิซีน หมอ
 ศาสนาเรียกดอกเตอร์ออฟเควินิตี หมอชำนาญภาษาต่าง ๆ เรียก
 ดอกเตอร์ออฟฟีโลโซฟี หมอกฎหมายเรียกดอกเตอร์ออฟลอ คำว่า
 ดอกเตอร์แล้วเติมคุณวิชานี้เหมือนคำว่า หมอแลเติมยาฉานวด ใน
 ภาษาของเราที่เคียว แต่คำเรียกดอกเตอร์ในภาษาอังกฤษนั้น ผิดกับ
 คำว่าหมอของเราอยู่อย่างหนึ่ง ค่อนอยู่ข้างจะยะโสกลาย ๆ คล้ายไป
 ข้างคำเรียกพระสงฆ์ที่ใดใดหนึ่งสือแล้ว ว่าเปรียญฤาษีนั่นมหานี้
 อยู่หน่อยหนึ่ง เป็นต้นว่าพระสงฆ์องค์ใด ถึงจะรู้พระปริยัติธรรม
 แดกฉานจนเป็นครูเป็นอาจารย์ใคร ๆ แล้วก็ดี ถ้าไม่ใคร่มาไล่หนึ่งสือ
 ในท่ามกลางพระราชาคณะผู้ใหญ่ แลได้พระราชทานพัดยศเปรียญแล้ว
 จะใช้ชื่อว่าเปรียญฤาษีหาไม่ได้เป็นอันขาด ดอกเตอร์ทุก ๆ อย่าง
 ก็เหมือนกัน ถ้าไม่ใคร่เข้าไล่วิชานี้ ๆ ในที่ประชุมนักปราชญ์มีหนึ่งสือ
 สำหรับตัวชำนาญวิชาฉานวดนั้นจริงแล้ว เป็นดอกเตอร์ไม่ได้ด้วยกัน ส่วน
 หมอของเรานั้นจะไล่มีไล่สุดแต่เขารู้ว่ามีวิชาอย่างคังกล่าวมาแล้ว เรียก
 หมอทั้งสิ้น

ในทันทีประสงค์จะว่าแต่ลักษณะหมอรักษาไข้เจ็บมนุษย์ทั้งหลายซึ่ง
 ทางการแพทย์อย่างเดียวกัน ที่ได้ชักหม้ออื่น ๆ คือหม้อตุ๋น
 คอกเตอร์จีนแล้วมาข้างต้น ก็เพราะเกี่ยวกับคำว่าหม้อเท่านั้น แต่หมอ
 รักษาไข้เจ็บด้วยคุณยาที่แลเห็นประโยชน์ใดจริง ๆ มีหม้อยาหมอนวด
 หม้อกมมาร หม้อยาตา หม้อทรมพิศม์ หม้อยาตแผล เหล่านี้ควรจะเรียก
 ว่าแพทย์ทั้งสิ้น เพราะวิชาเหล่านี้ออกจากคัมภีร์แพทย์คือเวชชะสาตร
 ตามภาษามคธ แต่คำ เวชชะมากลายเป็นแพทย์นี้เห็นจะเป็นโยธา
 ณาจารย์ใช้แผลงมา

ส่วนวิชาของหมอแพทย์ ซึ่งมีแพร่หลายอยู่ในเมืองเรามาช้านาน
 แล้วนี้ ก็เป็นวิชามาแต่ชาวมคธ ฤๅชินดูแต่ที่เดียว ข้าพเจ้าได้เห็น
 ในคัมภีร์แพทย์แทบทุกเล่ม อ้างว่าโกมารภจแพทย์ซึ่งเป็นชาวมคธแท้
 ได้เรียบเรียงไว้ ฤๅมิฉะนั้นก็มีคำอัญชลินอนันต์แก่โกมารภจทุกเล่ม
 ทั้งคำเริ่มต้นก็เป็นภาษามคธก่อนแล้วจึงแปลเป็นไทย บางทีก็ใช้ภาษา
 มคธ ฤๅคำว่า ตรีกะฎก ตรีผลา ปถะวีธาต มารุทวิการ ใช้
 ศัพท์กึ่งเป็นต้น ทั้งสรรพยาที่ใช้อยู่ทุกวันนี้ ก็มักเป็นเครื่องเทศ
 ต่าง ๆ ซึ่งเป็นของในอินเดียเป็นพนของยาไทย แต่ผู้ที่นำมา
 แลแปลออกเป็นภาษาสยามนี้ มิได้ปรากฏในที่ใด คงจะแพร่หลาย
 เข้ามาช้านานหลายร้อยปีแล้ว เหมือนกับผู้ที่นำพุทธศาสนาแลไสยศาสตร์
 เข้ามาก็ไม่ปรากฏว่ามาเมื่อไร ใครเอามาบอกให้เหมือนกัน วิชา
 แพทย์นี้คงมาถึงประเทศเราพร้อม ๆ กันกับศาสนานี้ ๆ เพราะเหตุนี้
 จึงควรเรียกชนพวกที่รู้วิชาแพทย์ศาสตร์ ว่าแพทย์เสียดิถีเดยจะใดต้อง

กับคำแถลง ซึ่งมาแต่เวชระภาษามคธเจ้าของวิชาเดิมนั้น ทั้งจะได้
 แปลกกับหมอต่าง ๆ ที่มีได้ใช้วิชาอย่างนั้นเช่นหมอสัตว์เป็นต้น แต่
 คำว่าแพทย์นั้นมิใช่ว่าในบัดนี้จะไม่ใช้เมื่อไร ก็มีคำเรียกกรองอยู่ข้าง
 แต่น้อยตัวไม่ทั่วไป อยู่ข้างถนัดคำว่าหมอมากกว่าเพราะชนปากเจเนใจ
 การที่คนเรามารู้จักยาแก้โรคภัย ซึ่งนับว่าเป็นประกันชีวิต
 ในเหตุที่ไม่ควรตาย ไม่ให้ตายได้นี้ ก็น่าจะสืบทอดผู้ต้นคิด ซึ่งเป็น
 ผู้มีคุณแก่เรามาก แลเป็นผู้ฉลาดผู้มีความเพียรยิ่งจริง ๆ อุตสาหะ
 สอนสั่งเกตุจนถึงรู้ศสรวทยาอย่างนั้นแก่นั่น ซึ่งเป็นของจะทดลองได้
 ช้านานเต็มที แต่คัมภีร์แพทย์ที่มีอยู่ก็ว่าลวลอยไปจนเหลือจะเชื่อได้
 เป็นต้นว่า โภการภักได้เรียนวิชาจากทีศาปาโมกษ เมืองตักกะสีลา
 มีญาณวิเศษ จะเดินไปที่ใดสรวพว่นยากก็ร้องประกาศตัวว่าชื่อนั้นแก้
 โรคนั้นดังนี้ ในคัมภีร์ตักกะสีลาที่ว่าด้วยไชยไชยพิศม์ ก็ว่าคนใน
 เมืองตักกะสีลาประพฤติพาลทุจริต บังเกิดไชยพิศม์ตายทั้งเมือง กระทบ
 กายกองอยู่ มีพระดาบศอินทรวงฉาน เม้อออกจากสมายต์แล้ว
 ก็เข้ามาเพื่อเยี่ยมเยียนชาวเมือง ได้เห็นกาลมรณมีแก่มนุษย์ในที่นั้น
 เกิดสังเวชแล้วเล็งฉานก็รู้เหตุบังเกิดความกรรณา จึงเลือกสรวทด้วย
 อานาฉฉาน รู้จักซากศพบุคคลที่จะเป็นผู้ทรงวิชาแพทย์ได้ จึงชุบให้
 เป็นชน แล้วกขอกวิพยาบาลทั้งยาทกอย่างให้สั่งสอนสืบกันต่อมา
 ทายคนนี้จะได้วิชามาแต่ผู้ใด ฤาได้ด้วยฉานสมายต์อย่างไรก็มีได้
 กล่าวไว้ การที่คนโบราณพอใจแต่หนึ่งสื่อฤาสอนวิชาอันใดแล้ว อ้าง
 ว่าได้มาแต่เทวดา ฤาทายศฤาษีมีตะขะฉานกล้าเช่นนั้นชุกชุมนั้น ก็คง

มีประโยชน์ในเวลาอันมาก เพราะเหตุที่คนยอมนับถือผู้สร้างโลก
 เทวดาท่าง ๆ ถ้าจะไม่อ้างเช่นนั้นแลบอกว่าคุณสืบสวนเรียบเรียงตก
 แต่งทดลอง ก็คงไม่มีใครเชื่อถือวิชานั้น เขาจะมุ่งหมายประโยชน์
 อย่างหนึ่งแล้วจึงแอบอ้างเอา ถ้าจะเอาถ้อยคำแอบอ้างนั้นมาเล่าให้คน
 ในชั้น ที่เป็นผู้ค้นคว้าทดลอง ถ้าหมั่นคิดหาเหตุ ก็คงจะหมิ่นประมาท
 แลเหมาว่าช่างเถอะเป็นแน่แท้ เห็นจะสู้บอกว่าคุณสืบสวนทดลองเองไม่ได้
 แต่คนทุกวันนี้ยังเชื่อถือเช่นนั้นก็มีถมไป ส่วนการที่ควรจะทำเอาได้
 นั้น อรรถกถาจารย์ที่รู้จักกินอาหารรุ่มง่ามยิ่งความอายุ ถ้าอยู่ในที่
 มุงบังกันแดดฝนแต่เดิมมา ก็คงจะไม่มีฤษีชบาอะไรบอกให้ทำ คง
 จะค่อยรู้จักค่อยทำมาทีละน้อย ๆ

เมื่อมีความกระวนกระวายด้วยใจเจ็บจนแล้ว ก็คงเดาหาอะไร
 กินอะไรแก้ เมื่อหายสบายปรกติ ก็จำไว้ทีละเล็กทีละน้อยเหมือน
 กินอาหารเหมือนกัน เดิมก็คงจะกินไถ่น้อยสิ่งน้อยอย่างมาก่อน แล้ว
 ก็ทำให้ประณีตแลเลือกพันเพิ่มเติมต่อมา ส่วนยานี้ก็คงจำไว้บอกเล่า
 กันมาหลายชั่วชีวิต จนมากจน ๆ ผู้มีปัญญาได้เก็บร้อยกรองเป็น
 ตำราไว้ ตั้งแต่แรกรู้ยามาจนบัดนี้คงไม่ต่ำกว่า ๓๐๐๐ ปี เพราะ
 อาหารแลยานี้ว่าเป็นของคู่ชีวิตมนุษย์แลสัตว์เคี้ยวเอื้องได้ด้วยถ้าว่า
 ไม่กินอาหารก็คงหิว เมื่อเจ็บไม่สบายก็ต้องกระวนกระวายแก้ไข
 เห็นจะไม่ต้องมีเทวดาผู้ใดบอกให้เป็นแน่ อย่างว่าแต่มนุษย์ที่มีความ
 คิดมาก ซึ่งจะรู้ทางทุกซอกซี้ได้ยาววันยาวเวลาเลย แต่สัตว์บางจำพวก
 ที่เราพอจะสังเกตได้ เช่นแมวเป็นต้น ใคร ๆ ก็จะเคยเห็น คือเมื่อ

แมวไม่สบายในคอกๆในตัวแล้ว มักพอใจกินใบตะไคร้บ้าง หญ้าบ้าง ให้เข้าไปกวาดน้ำลายแล้วสำรวจออกมาทั้งนี้ ส่วนสัตว์อื่น ๆ ก็คงจะมีเหมือนกัน แต่เรามีใบสังเกตุก็ไมรู้อาการนั้น เพราะเหตุว่าอาหาร เครื่องนุ่งห่มที่อยู่อาศัย รอย ยารักษาโรค ทั้งสิ้น เป็นของคนทดลอง แล้วใช้บริโภคนาน้อย ๆ จึงได้ไม่เหมือนกันทั่วไปทุกประเทศ มนุษย์ที่อยู่หมู่บ้านก็ใช้กินไปอย่างหนึ่ง แปรลกกว่าพวกมนุษย์ที่อยู่ไกลออกไปอีกหมู่บ้าน เช่นคนไทยกินเข้าเป็นอาหารสำคัญ ยาแก้โรคภัย ก็ใช้รากไม้ใบไม้เป็นพื้น ฝรั่งเศสเนื้อสัตว์เป็นอาหารสำคัญ ยาก็ชอบใช้แร่ใช้ธาตุเป็นพื้น ถ้าจะมีรากไม้ใบยาที่ทำเป็นกรดยเป็นเกลือต่าง ๆ ผิดกว่าของชาวเรามาก ก็เพราะคนแลภูมิประเทศอยู่ต่างกัน ก็ต่างทะเล เชื้อเชื้อ เมื่อได้ไปมาหากันเข้าได้ ก็ได้แลกเปลี่ยนกันใช้สอย ทว่าเขานักมีพยานอยู่ คือ หมอฝรั่งแต่ก่อน มักใช้ยาที่เขาเพ็ชรทัย ทิมมรกฏแลธาตุแร่เงินทองต่าง ๆ ขดเป็นยา ในบัดนี้ก็มักใช้รากไม้ใบไม้ผลไม้มัน สืบสืบไปจากประเทศอื่นมาแล้ว แต่ก็ยังเว้นที่จะคิดเป็นกรดยเป็นเกลือไม่ได้ ส่วนเพ็ชรทัยทิมมรกฏก็เป็นอันเลิกไป ส่วนตำราหมอไทยที่ว่าด้วยเบญจกถุนั้น ก็มีความซัดว่าเขา คือเคมีธาตุ องค์หนึ่งฉนั้นแต่รากชาพล องค์หนึ่งฉนั้นแต่สาคัน องค์หนึ่งฉนั้นแห่ง องค์หนึ่งเจตมูลเพลิง องค์หนึ่งพริกไทย แล้วมาปฤกษารวมกันทุกอย่างเข้า เรียกว่าเบญจกถุน ให้มีคุณมากขึ้น นี้ก็เป็นเขาขึ้น แต่เป็นธาตุเขาเท่านั้น เป็นวิไลยบรรณ จะเว้นเทวดาธาตุไม่ได้ ยาอื่น ๆ ก็คงเป็นทั้งนี้ทั้งนั้น แต่ที่ว่าธาตุแลเทวดามอบให้นี้ ไม่ใช่ชาวเรา

ที่เดียว เช่นมาแต่ชาวอินเดียนทำมาก่อนแล้ว การที่ว่าเขานักมันทาน
 เบ็ดเตล็ดเล่ากันต่อ ๆ มาว่า นายไช้ขาวทำการกรำฝนทนแดดจนตัวร้อน
 เป็นไช้จัญ ส่วนนายก็โกรธว่าขาวบิดพลิ้ว ด้วยอำนาจโทษะเพื่อจะลงโทษ
 ให้สมกับความที่บิดพลิ้ว จึงเก็บขรเพ็ดมาตำเอาหน้า แล้วข่มขู่ให้กิน
 ให้เข็วครอน ในการที่เจ็บต้องช่วยการ ขาวกลัวอาญา กินโดยไม่เต็มใจ
 แต่ตัวบอกช่วยท่านไม่เชื่อแล้ว ก็ต้องจำใจกินขรเพ็ดมีรสขมเย็นด้วย
 พิษมันก็ทำให้ไช้หาย ส่วนนายก็เข้าใจว่าขาวทนขมไม่ได้ต้องยอมแพ้
 แต่ทำตังนมามากกว่ามาก ครั้นอยู่มาบุตรของตัว ที่ให้ไปเล่าเรียน
 หนังสือกับอาจารย์บอกช่วย ก็เข้าใจว่าบิดพลิ้ว ก็ให้ตำขรเพ็ดแล้วจะให้
 กินเช่นนั้นอีก ส่วนมารดาเด็คนั้นเชื่อว่าเจ็บก็เข้าลยคลำตัวโดยฉันทันผู้หญิง
 ที่มักตามใจ จนเกิดเถียงกับสามี ๆ ไม่ฟังจนให้กินให้ได้ บุตรก็
 หายไช้ บิดาก็ทัษถมเอามารดา ๆ มีความสงสัยว่าขรเพ็ดจะเป็นยาแก้
 ไช้ อธิบายจนปรองคองกันว่าจะลองดูต่อไป พอทาสคนหนึ่งซึ่งเป็นทั้ง
 เชื้อถือของนายทั้งสองเจ็บลงก็คิดจะลองดู จึงทำตังนั้น ให้กินก็หาย
 โดยเร็ว จึงได้รู้ว่าที่ตัวทำนั้น ไม่ใช่ลงโทษเปล่าเป็นยาจริง ด้วย
 สรรพยาทั้งปวง คงเป็นเช่นนั้นก่อนโดยมาก แล้วจำไว้ต่อมากทกที่
 ครอบผู้ที่เป็นแพทย์ต้นเคิมนั้น จะเป็นคนไม่มีวิชาอะไร จะรู้แต่เครื่อง
 ยาเช่นนั้นแลเป็นคนพอใจลองนั้นแก่นั้นชกชนอยู่เสมอ ครั้นเมื่อมีใครเจ็บ
 ไช้ก็จะไปแก่นั้นลองนี้ เมื่อเห็นค้เห็นหายได้ก็ยิ่งทำหนักขน เพราะ
 เห็นเป็นคุณเป็นผลค้แล้วจะมีคนที่อารมณ์อย่างเดียวกันรับมรรฎก การที่
 ทำเช่นนั้นต่อมากทกที่จนถึงเป็นวิชาสำคัญ ซึ่งจำเป็นที่จะมีสิ่งท้แก้ความ
 เกอครอนเพราะไช้เจียนนั้นโดยขุญญามนุษย์

ส่วนวิชาแพทย์ในเมืองเรา ที่ทำตามตำราของฮินดูฤาษีพรหมณ์ ตามเหตุที่กล่าวมาแล้วในเบื้องต้นนั้น มักทำตามตำราเดิมโดยมาก กว่าที่จะคิดทดลองต่าง ๆ ถ้าจะเปลี่ยนแปลงบ้างก็แต่หมอที่ฉลาดเฉลียว ใหว่พริบคี่ การที่เป็นแพทย์นั้นมักเป็นตามตระกูลต่อ ๆ กันมาฤาเป็น คนไข้ของแพทย์ได้คุ้นเคยการยาการใช้ ก็เลยเข้าใจเป็นหมอไปโดย มาก แพทย์ที่เป็นสืบทอดกันเช่นนั้น ได้ความรู้ที่แลวางใจในการ รักษาได้.

ยังหมอที่ห้ามตามลักษณะพยาน มีให้เป็นพยาน คือหมอไม่ได้ เรียนคัมภีร์แพทย์ เล็งเอาหมอไม่มีครู เช่นพระบางพวกที่บวช เมื่อแก่ ไม่มีวิชาเลี้ยงตน มีตำรายาก็ทำเป็นหมอ คฤหัสถ์ที่ทำเช่นนั้น ก็มีเหมือนกัน ถูกเวลาเหมาะเจ้าพลัดเจ้าผลู กลายมีชอฤาเลื่อง ไปก็มี หมอเหล่านี้ไม่มีใครรู้วิชาแลไข้ เป็นแต่ยาเคยใช้ใช้เคย รักษา ที่สุคนษภาษาที่แพทย์พูดติดปาก เช่นกำเตา ตรีกฎูก ก็แปล ไม่ได้ว่าอะไร ถามก็บอกอ้อม ๆ แอ้ม ๆ กำเตาซัดว่าโลहितข้าง แต่หมอทั้งสองพวกนี้คงจะได้รักษาไข้เจ็บหายด้วยกันตายด้วยกันทั้งสอง ข้าง เพราะลักษณะโรคมีอยู่ ๓ อย่าง คือรักษาก็หายไม่รักษาก็หาย ๑ รักษาถึงหายไม่รักษาตาย ๑ รักษาที่ตาย ไม่รักษาก็ตาย ๑ ถึงจะมี แพทย์ที่รู้คัมภีร์ดี มียาดีเท่าใด ถ้าเป็นโรคที่จะตายแล้ว รักษาไม่หาย เป็นอันขาด.

มีคำเล่ากันว่า พระขำเรอราช (หนแดง^๑) เป็นผู้รู้คัมภีร์แพทย์
 ได้เรียบเรียงตกแต่งไว้มาก แต่เมื่อไปรักษาใช้ใครก็ไม่ใคร่หาย
 ข้าพเจ้าจึงเห็นว่า คัมภีร์แพทย์ทั้งปวงที่มีอยู่บัดนี้เป็นของแต่โบราณ
 บางทีก็ไม่ใช่ประโยชน์พอกับประเทศกาลเวลาแล้วก็มี บางเล่มก็
 กล่าวฟุ่มเฟือยไม่เป็นที่เชื่อถือได้ จนกลายเป็นช่างเดอะก็มี ที่ยังเป็น
 ประโยชน์มากเช่นสรรพคุณของกรศยาลักษณะโรคต่าง ๆ ก็ยังมีอีกหลาย
 คัมภีร์ เมื่อจะว่าแล้วคัมภีร์ตำรายาเหมือนเป็นผู้บอกหนทาง แลเป็น
 สาตราวุธสำหรับมือ แต่ที่จะเดินไปถึงที่ใดเร็วแลช้า ปราศจากภัย
 มีไชยชนะนะได้ลาภผลแล้วแต่บุญญาผู้หนึ่ง แพทย์ทั้งปวงก็ดูจกัน ถ้าจะ
 ไม่ดูคัมภีร์ที่บอกลักษณะให้รู้หนทางก็คงเป็นที่ลำบาก ในการที่จะต้อง
 เป็นหมอยาเคยใช้ไช้เคยรักษา ถ้าปะใช้ที่พลิกแพลงก็ต้องหนีไป ส่วน
 ผู้ที่ถ่อมมันตามคัมภีร์ เมื่อไม่มีความไหวพริบทดลองเคยเห็นไช้
 หายไช้ตายกับมือมาก ก็คงคิดไม่ไต่เหมือนกัน แพทย์ที่จะได้ต้อง
 อาศัยรยทั้งคัมภีร์เป็นหนทาง แล้วได้เคยพยายามใช้ที่หายกับมือ
 ตายกับตามามาก แลไม่มีความคอดองถอดตนถอดคร ต้องสืบสวน
 จดจำแลไหวพริบจึงจะสมควร ความไช้เจ็บทั้งปวงที่เกิดในร่างกาย
 ภายในออกมานอก เช่นวรรณโรคเป็นต้น คงเกิดแต่ความเย็น ๑
 ร้อน ๑ เท่านั้น เย็นเกินไปถาร้อนเกินไป ฤาญ้อยถอยไปด้วยกัน
 เมื่อควรจะผ่อนปรนอย่างไรก็ต้องแก้ไป ใ้ว่าความเจ็บไช้ทั้งปวงจะ

---

๑ เป็นบุตรขุนหลวงตาก

เหมือนนกขี้ในคัมภีร์ไปหมดก็หาไม่ เพราะฉะนั้นถึงจะรู้คัมภีร์ก็อย่างไร
 ถ้าไม่ชำนาญแล้ว ไม่ได้ดีเป็นแน่ หมอที่เคยเห็นไข้มากแล้วรู้จักส่วน
 ร่างกายดีแล้ว ถึงจะรักษาไม่หายก็คงรู้ได้ว่าโรคผู้นั้นจะไม่หาย แต่
 เนื่อนานได้แต่ในเวลากาลสมควร คงจะไม่ละเมอไปจนจะตายจึงหนี
 ฤาไม่เป็นโรจนตายคามือเป็นแน่ แพทย์ที่รู้ได้รู้เสียดังนี้ ย่อมนับว่า
 เป็นดีได้ แต่หมอมืออยู่ทุกวันนี้ ย่อมเชื่อคลงกันตามธรรมดาที่มี
 ต้องมีช่วยทวยทุกสิ่งทุกอย่าง

วิธีที่เล่าเรียนเป็นแพทย์ในชาวสยามนี้ เดิมก็ให้รู้จักรากไม้
 ไวยาศรรพยาทั้งปวงก่อน แล้วจึงได้คัมภีร์ลักษณะไข้อาการที่จะเป็น
 ไป แลตำรายาคัมภีร์สรรพคุณที่บอกกรศยาทั้งปวง คัมภีร์ที่จะต้องท
 ในเบื้องต้น ก็คือสมุฐานวินิจฉัย ๑ ธาตุวินิจฉัย ๑ โรคนิทาน ๑ ปฐุม
 จินดา ๑ มหาโชตรัต ๑ ตักกะลีลา ๑ สาโรธ ๑ รัตนมาลา ๑ ซาการ ๑
 ทิจรณสังคหะ ๑ ปุจฉาขกขันธิกาพาธ ๑ เป็นลำดับก่อน แต่ถ้าได้ตำรา
 ของพระยาจันทบุรี (กล่อม) แล้วก็จะเว้นได้หลายคัมภีร์ ถ้าได้คัมภีร์
 เหล่านี้แล้ว ถึงจะยังไม่คัมภีร์อื่นซึ่งยังมีอีกเป็นอันมากก็จะไม่เป็นไร
 เมื่อจำค่าเงื่อนได้แล้วเข้าไปดูอาการไข้ ให้อาจารย์แนะนำเทียบอาการ
 จนเคยเห็นตายฤาหายด้วยลักษณะอย่างใดแล้ว จึงได้ออกรักษาโดย
 ลำพัง เมื่อมีไหวพริบว่องไวก็ทำได้เร็ว แต่เมื่อรวบรวมลักษณะที่หมอรู
 ก็คือรู้จักส่วนร่างกายมนุษย์แลสิ่งที่มีอยู่ในกายอะไรเป็นพนักงานใด ๑
 โรคที่เกิดขึ้นเพราะอะไรชำรุดฤาเกิดขึ้นมากไป ๑ การที่จะแก้ไขจะควร

แก้ด้วยอย่างใด ๑ ยาที่ใช้กับไข้โรคใดควรแก้โรคอย่างไร ๑ เมื่อ
รู้จริง ๆ เท่านั้นเป็นพอใช้ได้

การที่ใช้ยาของแพทย์ในประเทศนี้ มักใช้เครื่องยาที่เป็นเปลือก
ราก ผล ดอก ใบไม้ ที่เกิดในป่าของเรา เช่น จันทน์แดง สมอ มะขาม
ข้อม ฤๅที่เกิดในเรือกในสวนเป็นของปลูกบ้าง ขึ้นเองบ้าง เช่น ใพล
ดอกขนาค ใบมะกา ของทั้งปวงนี้เรียกว่าเครื่องสมุนไพรอย่าง ๑
ดอกไม้ผลไม้มากแต่ต่างประเทศ เช่น โกษฐ เทียน ผลจันทน์ ดอก
จันทน์ เรียกเครื่องเทศอย่าง ๑ ของที่เกิดแต่ยางไม้ฤๅธาตุอะไร ๆ
เช่น สพรรณฉิม มหาหิงค์ สารส้มอย่าง ๑ เครื่องหอมที่เกิดแต่ไม้ฤๅ
สัตว์ เช่น พิมเสน ชมคเชียง อำพันอย่าง ๑ ของที่เกิดแต่สัตว์ฤๅร่างกาย
สัตว์ เช่น โคโรค कुลีกำ กระตูกต่าง ๆ อย่าง ๑ รวมเป็น ๕ พวกที่ว่า
โดยย่อ แล้วเอายาเหล่านั้นมาผสมตามส่วนของตำราจะว่าไว้ตำเป็นผง
บ้างตำเป็นเม็ดบ้างอย่าง ๑ สับเป็นท่อนเป็นชิ้นเล็ก ๆ ต้มฤๅคองเอา
แต่น้ำให้กินอย่าง ๑ ทำหยาบ ๆ แล้วกวนบ้าง หมักใช้บ้างเรียกว่ายา
กวนอย่าง ๑ วิธีที่จะให้กินยาเม็ดยาผงขบละลายให้กินบ้าง ขึ้นกับอัน
กลม ๆ ให้กลืนเรียกว่าลูกกอนบ้าง แต่ถ้าเป็นเม็ดไม่ให้กินลูกกอน
เลยเพราะกลัวติดคอ ยาของหมอไทยนี้พอใจให้กินครั้งละมาก ๆ ยา
เหล่านั้นชานหนึ่ง ก็มีสรรพยาตั้งแต่ ๑๐ สิ่งขึ้นไปจน ๕๐ สิ่ง ๖๐ สิ่งก็
มี แลมักจะมียาประจำชานเป็นชื่อเพราะ ๆ เช่น ยากำลึงราชสีห์
ทำลายพระสุเมรุ จันทรลีลา เทพจิตรารมณ์ สุขไสยาศน์ เป็นต้น
แต่ชื่อเหล่านั้นเห็นจะไม่ใช้ของครูเดิม เพราะยาในคัมภีร์แท้ ๆ ไม่มีใคร

มีชื่อ คงจะเป็นของแพทย์ที่เจอเป็นจินตกรรมวิ เช่น พระยาจันทบุรี (กล่อม) พระบำเรอราช (หนูแดง) แต่งตั้งไว้ การที่ยาไทยมักจะใช้สรรพยาหลายสิ่งต่อขนาน ก็เพราะเหตุที่คัมภีร์แพทย์กำหนดไว้ด้วยรศยามี่ อยู่สุรศ การทดลองรศยามี่แต่โบราณมากก็คงลองหยาบ ๆ คือเพียงแต่ชิมคว่ำรศอะไรอย่างใด ตามที่เป็นเหตุสมควรกับเวลากาลละก่อน ครั้นชิมดูก็รู้ได้แต่ว่าใบไม้ชนิดอื่น รากไม้ชนิดอื่น เมล็ดชนิดอื่น รศขม เมื่อจะประกอบยา ถ้าแก้ไข้จับเพื่อโลหิต ก็เก็บเอารากไม้ ใบยาที่มีรสขมให้แก้ทางโลหิต เอารศเขือเมา ให้แก้ทางพิษมึ จึงต้องใช้ยาหลายสิ่งหลายรศให้ประสมกันเข้ามาก ๆ แพทย์ใช้ยาประกอบตามอาการใช้ที่เห็นว่า เป็นเพราะโทษอะไร ก็ประกอบรศนั้น ๆ ตามโรค เมื่อผู้ฉลาดประกอบ เป็นขนาน ๆ ให้ชื่อไว้ว่าชื่อนั้นแก่ โรคนั้น หมอภายหลังก็ใช้ตามมา ครั้นต่อมาแพทย์ภายหลังไม่ต้องประกอบยาใหม่ ใช้ตามแบบเก่าหมด แลการทดลองยาที่ไม่ได้ลองเอง มีแจ้งอยู่ในสรรพคุณ แล้วก็ทำตามวิธีโบราณ ซึ่งเวลานั้นยังไม่มีเครื่องมือ ถ้าเวลาจะทดลองให้ยืด ยาวไปได้ การวิชาแพทย์ตามอย่างชาวมคธจึงไม่คิดว่าเจริญกว่าแต่ก่อนได้ ส่วนหมอชาวยุโรปนั้นพอใจชุกชนชอกแซกเหมือนนครแพทย์ เติม ของคนที่เป็นหมอทั้งโลก คือพอใจทดลองไม่หยุดหย่อน สืบนั้น แก่นลองโน้นอยู่เสมอ ก็ย่อมจะได้เห็นแปลก ๆ ชนทุกที่อยู่เอง หมันทดลองก็คงหมันรู้ การทั้งปวงในวิชานั้นก็เปลี่ยนแปลงไปทุกทีตามที่ สืบรับมา ถ้าจะเปรียบก็เหมือนเด็กสองคนที่ไม่มีการเล่าเรียนอะไรเลย คนหนึ่งพอใจไปคุโน้นคุนนี้คงจะรู้อะไร ๆ มาก แต่บางทีก็จะต้องตกใจ

ฤาเป็นภัยเป็นโทษแก่ตัว ฤาพ่อแม่ข้าง แต่คงฉลาดขึ้น เด็กคนหนึ่ง
 ไม่พอใจไปไหนอยู่แต่เข้าเรือนของตน ก็คงจะซึมซาบไม่มีใครรู้เห็นอะไร
 แต่ไม่นำความวุ่นวายมาถึง และโง่กว่าเด็กที่ไปเที่ยวมากเป็นแน่
 ฉะนั้นก็เหมือนหมอชาวยุโรปกับแพทย์ที่มีอยู่ในเมืองเราเหมือนกัน ถ้า
 จะต้องการความรู้แน่ ต้องหมั่นสืบสวนทดลองจึงจะได้ เพราะหมอ
 ทั้งโรคอาไศรยประกอบโรคยาตามอาการใช้ที่ตนแลเห็นใช้ทั้งปวง จึง
 หายบ้างไม่หายบ้าง ด้วยการใช้พลังพลังของหมอ เมื่อคิดไป
 ก็ประกอบยาผิดไปด้วย เหตุทั้งนี้ต้องอาไศรยความชำนาญเป็นสำคัญ
 ที่หนึ่ง ความไหวพริบละเอียดละออเป็นที่สอง ส่วนยาไทยกับยาฝรั่ง
 ที่ผิดกันขางนั้น ถ้าจะตัดสินว่ายาใครจะดีกว่ากัน ใครจะหายเร็วกว่ากัน
 คงไม่ได้เป็นแน่ ตามคำที่พวกกันชม ๆ ว่าลางเนื้อชอบลางยา เป็น
 ถ้อยคำอันจริงแท้ แล้วแต่แพทย์ผู้ฉลาดจะเทียบประโยชน์ใดเสียด้วย
 ความเคยเห็นแลฉลาด ถึงการตรวจใช้ทายอาการก็เหมือนกัน หมอ
 ยุโรปที่มีเครื่องมือตรวจต่าง ๆ มาก บางทีเคลือบผิดไปกว่าแพทย์ไทย
 ก็มีเหมือนกัน อนึ่งมีนักปราชญ์บางจำพวกในประเทศอันที่ไม่พอใจกินยา
 ถือเสียว่าเป็นเองหายเอง ถึงจะกินก็กินน้อย ๆ เช่นยาหยดหนึ่งน้ำถึง
 ร้อยถ้วยพันถ้วยก็มี เมื่อคิดไปก็เห็นว่าคนพวกนี้ จะตายด้วยโรคก็เห็น
 จะไม่มากกว่าคนที่ชอบกินยาแก้รำไปสักครึ่งสักค่อนนักตอก เพราะโรค
 มีสามอย่างคังว่ามาแล้วข้างต้น ถ้าเป็นโรคที่ไม่ต้องรักษาก็หาย ถ้า
 เป็นโรคที่ต้องรักษาเขาก็คงจะตาย ส่วนคนที่กินยาเล่า เมื่อเป็นโรค
 ที่ไม่ต้องรักษาแต่แก้เกินไป หมอคิดไป ก็กลายเป็นกินยาผิดตายได้

เหมือนกัน ถ้าจะว่ายาขับทุกขเวทนาได้ดังนี้ พวกที่เขาไม่ชอบยาเขาจะ
ทนความเวทนาๆไม่ถือเอาได้คอกกรรมัง กว่าจะลงเค้าแล้วแต่ความ
ที่ตนจะนิยมไปนั้นเอง

การที่ไม่พอใจกินยาหมอฤาภินพามากนั้น ถึงในประเทศเรานี้ก็มี
ชุกชุมในคนบางจำพวก เพราะเหตุนี้ถือผีล้างเจ้านายใช้ยาบางอย่าง
ที่คนทรงเจ้าบอกให้บ้าง ที่นอนฝันเพราะอารมณ์ผูกแล้วเรียกว่ายาขับอก
ขับก้นักหนา ใครได้มาก็ต้องเป็นผู้ประสพมาเอง แล้วเที่ยวให้ใครๆ
กินก็มีบ้าง ที่ยากไร้ไม่มีหมอมิมีทรัพย์ก็กินยาตามที่รู้จักกันต่อมา
ซึ่งบางทีจะเป็นยาหมอนั้นเอง แต่เขาเรียกว่ายากกลางบ้านคือสรรพยา
ที่ง่าย ๆ แลน้อยสิ่งด้วย อย่างนี้ก็มิ หนักบดอรากไม้แก่นไม้อะไร ๆ
ตามความรู้ เจ็บอะไรก็ฝนรากไม้อย่างเคียนนั้นแก้ได้ร้อยอย่างพันอย่าง
ก็มีบ้าง คนจำพวกนี้บางทีก็หายเหมือนกัน ยาทั้งหลายเป็นของแก้โรค
หมอมเป็นผู้ชำนาญโรค ถ้าเมื่อเรามีเหตุเกี่ยวข้องก็ควรให้ผู้ชำนาญ
มาตรวจตราแนะนำดีกว่าทำโดยเคาของผู้ไม่ชำนาญ แต่คนบางจำพวก
ที่กินยามากเกินไปเจ็บไม่เจ็บก็กินไว้เสมอทั้งนี้ไม่สมควรเลย

การพยาบาลของแพทย์ที่ทำตามตำราชาวมคธ ใต้เป็นธรรรักษา
ชำนาญชำนาญอยู่ในเมืองเรานั้น ก็คือ การครรรักษาที่ใช้ขึ้นเพลิง
แลโรคที่ชำระร่างกายใน เช่นวรรณโรคภายใน วิสสิทวง โรคบิด ฤา
ตาลทรายของเค็ก ใช้ขี้ขี้พิศม์ ฝูเม็ดเคียวต่าง ๆ โรคจรมมาเป็นครั้ง
เป็นคราว เช่นอหิวาตกโรค ผศาค ตาเจ็บ ซึ่งรวบเข้า ว่าธาตุทั้งสี่
หย่อนลง พิการไป ถ้าเรียบจนจึงเป็นโรคทั้งปวงนี้เป็นพนักงานของ

หมอยา แต่การที่เกิเกิดขึ้นตรายพลาดพลึงภายนอก เช่นตกที่สูง
 แชนหัก ขาหัก ฤาถูกคมอาวุธบาดแผลสด ๆ ซึ่งเป็นการเซอเยอริ
 ฆ่าตัดเย็บแผล มักเป็นธนะของหมอเค็กเข้าเขาไซ้เข้าเผือกเค็กน้ำมันงา
 คีบ เรยกน้ำมันประสานแลอื่น ๆ ให้ทา เป็นพินของราษฎร ไม่เป็นหน้าที่
 ของหมอยา ครั้นบัดนี้ก็ใช้ให้หมอชาวยุโรปรักษาบ้าง หมอฝรั่ง
 ไปรตูกเทศที่อยู่ใกรุงสยามมาช้านานแล้วนั้นรักษาบ้าง เพราะเหตุว่า
 วิชาฆ่าตัดเย็บแผลของแพทย์อย่างสยามนี้ไม่มีใครมีตำหรับตำรา การ
 พยายามใช้เจ็บของแพทย์สยามที่กล่าวมาข้างต้นนั้นก็มีได้รักษารวมกัน
 หมก แบ่งตามถนัดเป็นหมอผู้ใหญ่พวกหนึ่งรักษาแต่ผู้ใหญ่ แต่ก็
 แบ่งออกอีก คือชำนาญการครรรักษาแลทางโลหิตบ้าง รักษาได้
 แต่โรคต่าง ๆ ที่เรอริงบ้าง นี้เป็นพวกหมอผู้ใหญ่ หมอนวดอีก
 พวกหนึ่งสำหรับขนวด แก้ออกซัดเมื่อยโรคลมจับต่าง ๆ มีแพร่
 หลายในประเทศนี้ช้านาน ถ้าเป็นไข้เจ็บเล็กน้อย ก็แก้แต่ลำพังเขา
 หายได้บ้าง เมื่อจะว่าจริง ๆ ถ้าเราไม่หัดตัวเราให้รู้จักต้องนวดให้เคย
 เลียบแล้วไม่ต้องใช้หมอนวดเลยก็ได้ แต่คนเป็นอันมากยังต้องการเป็น
 ประโยชน์อยู่ ถึงข้าพเจ้าเองก็ใช้เสมอเป็นนิจ การที่เป็นอย่างนี้ก็เพราะ
 เคยมาแล้วเท่านั้น ผู้ที่ไม่ชอบนวดฤาไม่ยอมให้นวดเลยอยู่ก็กินคิม
 ถมไป หมอกุมารอีกพวกหนึ่ง รักษาแต่เด็กทั้งสิ้น หมอนั้นเห็นแปลก
 กับหมอผู้ใหญ่แต่ที่ชอบกวาดยาบ่อย ๆ นอกนั้นก็เป็นแต่ลดหย่อนยา
 ให้อ่อนลงเท่านั้น เพราะเหตุว่าโรคของเด็กที่เป็นอยู่ ถ้าจะไม่เรียกชื่อ
 โรคให้ผิดกับโรคผู้ใหญ่แล้ว ก็คล้ายโรคผู้ใหญ่มาก มีแปลกบ้าง
 เล็กน้อยเท่านั้น หมอยาตากก็แยกไปอีก หมอพวกนี้ถ้าจะเป็นธนะของ

หมอผู้ใหญ่มากได้ หมอขาดแคลนหมอนอกพวกหนึ่ง ชำนาญรักษา
 แต่ฝีมือเคียวใหญ่หน่อย แลการเขี่ยพังทั้งปวงเป็นธุระของพวกนี้
 หมอทรพิกัมเป็นธุระโรคฝีดาษ ฤโรคอะไรที่เป็นเม็ดไปทั่ว หมอ
 พวกนี้ใช้ทั้งยาแลเวทมนต์ด้วย แต่ตั้งแต่มีการปลุกผีตายแล้วกลด
 น้อยลงเสื่อมไปก็ว่าได้ เพราะไม่มีใครมีทางหากิน ยังมีหน้าซ้ำเจ้าพวก
 หมอน้ำมนต์แย่งรักษาเสียข้าง เพราะโรคนี้ถ้าไม่สลักสำคัญจะใช้แต่
 อายุน้อย ๆ ก็หายได้เอง ยังมีหมอนอกพวกหนึ่งเรียกหมอพยงครรภ์
 พวกนี้ไม่น่ารู้สึกว่ามีหมอเลย ถ้ามีหมอยาคี ๆ คนหนึ่งแล้วพวกนี้
 เกือบจะเป็นแต่คนสำหรับใช้ทำการสกปรกแทน เช่นตัดสายอทรแล
 ล้างเต็กเท่านั้น เว้นไว้แต่ไม่มีหมอยา หมอพวกนี้จึงต้องทำธุระข้าง
 โดยจะเรียกแต่ผู้พยงครรภ์ฤพยาบาลครรภ์ก็ได้ การที่หมอแยก
 กันรักษาเป็นอย่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วนั้น เป็นธรรมเนียมมาช้านานแล้ว
 แพทย์ภายหลังจึงได้ชำนาญมาเป็นอย่าง ๆ แต่ความรู้นั้นก็รู้คนละ
 หลายอย่างด้วยกันทุกคน เมื่ออย่างใดชำนาญก็ทำแต่อย่างนั้น เหตุที่
 จะแยกกันรักษานั้นคงเกี่ยวด้วยราชการก่อน เพราะตำแหน่งราชการมี
 กรมหมอโรงพระโอสถ คือหมอผู้ใหญ่มหมอกุมารหมอนอื่น ๆ เป็น
 กรม ๆ ไป หมอที่เข้ารับราชการต้องทำตามตำแหน่งกรม ขวนขวาย
 ไปในทางเคียวจึงชำนาญอย่างเคียว เมื่อมีบุตรหลานก็ฝึกหัดตามทาง
 บัณฑิต สืบตระกูลใหญ่ไปในทางนั้นเป็นต้นเหตุ ส่วนหมอเซลยคักก็ที่ไม่
 เกี่ยวข้องกับหมอในราชการก็จะรักษาแทบทุกอย่าง แต่ไม่มีใครเห็นมี
 ฝีมือเลย จะเป็นด้วยห่างเหินต่อไข้เจ็บแลไม่มีครูก็อย่างไร ถ้าเป็น

ผู้มีฝีมือก็มักจะเข้ารับราชการเสียบแทนที่นั้น หมอเสลยศักดิ์ทรรักษา
 ชำนาญอย่างเคียวก็มีบ้าง แต่มักเป็นเชื้อสายศิษย์หาหมอหลวงโดยมาก
 การบำบัดเห็นจรวงวัลที่แพทย์ในเมืองนี้ได้อยู่ตามธรรมเนียมของ
 ราษฎร ฤาแพทย์ตามบ้านนอกเคียวนั้น พอหาหมอไปดูใช้ตกลง
 ปรึกษา ก็ให้ตั้งขวัญเข้า มีเข้าสารกล้วยหมากพลู เงินติดเทียนหก
 สลึง หมอให้ยาผงแล้วววกเกณฑ์ให้เจ้าใช้เก็บเครื่องยาสมุนไพรรให้
 ต้มยา ส่วนเครื่องเทศหมอเรียกเงินไปซื้อบ้าง เมื่อใช้ไม่สำคัญหาย
 เร็วกส่งขวัญเข้า คือเอาของขวัญเข้าทั้งปวงให้หมอ กยให้ค้ายา
 อีกสามบาทเท่านั้น เมื่อเป็นใช้สำคัญตามทีแลเห็น ผู้เป็นเจ้าของใช้
 เกรงหมอจะไม่ทำเต็มมือ ก็ว่ากำหนดบำบัดจรวงวัลพอสมควร แต่
 เขาพอใจใช้ค่าที่ไม่เพราะเรียกว่าให้สินบนเท่านั้น ๆ หมอก็ได้มากขึ้น
 ไปอีก การเช่นนั้นาน ๆ หมอจึงจะได้ครั้งหนึ่ง อยู่ข้างจะผดเคืองใน
 การลาภผลเพราะวิชาหมอแพทย์ตามสวนฤาบ้านนอก จึงต้องประกอบ
 การหากินอย่างอนเลียงตน การวิชาแพทย์ก็อยู่ข้างทราวมลึกแต่ชื่อว่า
 หมอเพราะมียา ส่วนหมอมที่มีบัณฑิตทรรักษาผู้มีศวาคณาตลอดจน
 พ่อค้าพลเรือนในกรุงเทพ ฯ นั้นไม่มีใครเรียกค้ายา ให้ตั้งขวัญเข้า
 อย่างหนึ่งอย่างใด เมื่อตกลงปรึกษาก็ตกลงยาไปก่อน ไม่พูดจาถึง
 เงินทองเลย ถ้ารักษาไม่หายเขาเปลี่ยนหมอฤาใช้ตายไป ก็เป็น
 ชาติทนแลเสียเวลาเปล่า แต่โดยมากที่เจ้าใช้ใจดีใจใหญ่ก็ให้บ้าง
 ถ้ารักษาหายก็ได้รางวัลมาก ๆ พอเลี้ยงตนในผลแห่งวิชาได้ จึงทำให้

ขวนขวายในวิชาแพทย์มากขึ้น เพราะฉันนั้นหมออย่างนี้จึงรุ่งเรืองด้วยวิชา
 ดึกว่าหมอบ้านนอกมาก ส่วนหมอเซลยศักดิ์ในกรุง ก็มักเอาอย่างหมอล
 หลวงเสียมากแล้ว การเรียกขวัญเข้าที่ไซ้อยู่นั้น ไซ้ว่าจะเป็นธรรมเนียม
 ชาวเราทำไม เป็นธรรมเนียมของครูเดิมมาแต่ชาวมคธฤๅสันสกฤตแล้ว
 เรื่องแพทย์ที่กล่าวมาทั้งนี้ ถ้าผู้ใดไม่เอาใจใส่อยากทราบเรื่อง
 แพทย์ศาสตร์ก็น่าจะอ่านด้วยความรำคาญเห็นช่วยการ แต่เพื่อจะให้
 เล่าสู่กันฟัง ให้มีเรื่องต่าง ๆ ในหนังสือวิชิราญาณ ถ้าจะเป็นเครื่อง
 รำคาญโสตช่วยการอ่าน ก็จงโปรดถือว่าผู้แต่งมีความปรารถนาจะเล่า
 ให้ถูกใจผู้อ่านผู้ฟังเท่านั้น แต่ความพลาดพลั้งผิดไปเปรียบเหมือน
 กบเขาค้างในลำธารวันหนึ่ง ก็คงจะมีที่ถูกรใจเราบ้างไม่ถูกบ้าง หนังสือ
 ขอบขนกมีหลายเรื่อง คงเป็นประโยชน์แก่ผู้อ่านบางพวกบ้างเป็นแน่
 ขอผู้อ่านทั้งปวงจงมีความสุขสวัสดิ์เทอญ ฯ

เวชชปจณา

พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจรตพรปฏิภาณ
ทรงนิพนธ์

๑ นามารุญโรจสร้อย	เรื่องศรี
เรียงเรียบแบบวิธ	แพทย์ไว้
หวังจิตรเพื่อปรานี	นำเนาะ กันเนอ
คฤประทีปส่องให้	สว่างท้าวเกินสยาย
๑ ภิปรายขุขลฉยขันธ์	แนะนำ
เวชชบุรณากล่าวตาม	ตำหรับแท้
ใช้จักแต่งเคาความ	คิดแต่ ใจนา
โคชาคปราษฎ์ช่วยแก้	ตกแต่้มแซมเสริม ฯ

ถาม. ทำไมเมื่อช่วยเจ็บจึงต้องไปร้หมอ ร้หมอมาทำไม

ตอบ. เขาร้มาเพื่อจะให้ช่วยแก้ไข โรคที่เขาช่วยนั้นให้หาย

ถาม. โรคที่ช่วยนั้นกลัวกันด้วยเหตุใด จึงต้องหาหมอมาให้ช่วย

ตอบ. โรคที่ช่วยนั้นเป็นสะพานแห่งความตาย ความตายย่อม

ไต่มาตามโรคที่ช่วยเจ็บก่อนจึงไต่ตาย เพราะเช่นนั้นเขาจึงไต่กลัวความ

ไขเจ็บกันนัก เมื่อไขเจ็บยังเกิดขึ้นในตัวของเขาเอง ฤาภิคามารคา

บุตรภรรยาคณาญาติ ทาษกรรมกรชั่ววงศ์ของเขาแล้ว เขาก็ร้

ไปร้หมอมาเร็วพลัน เพื่อจะให้ช่วยแก้ไขโรคที่บังเกิดนั้นให้หาย

ถาม. ก็ถ้าอย่างนั้นหมอมารักษาช่วยแก้ไขแล้ว โรคที่เป็นคงจะหาย
ทั้งสิ้นถ้า เห็นจะไม่มีใครตายกันแหละหนอ จะตายแต่ที่มีใครรักษา
หมอมารักษา

ตอบ. อ๊ะไม่เช่นนั้น หมอจะเป็นผู้สำหรับประกันชีวิตของคนไม่ให้
ตายไม่ได้ ความตายนั้นเมื่อถึงกาลของใคร ๆ ก็ต้องตาย หมอเป็น
ผู้แก้ไขแต่คนเป็น คือ เมื่อมรณะยังไม่มา

ถาม. ความซึ่งว่ามรณะยังไม่มานั้นอย่างไร ท่านอธิบายให้
ข้าพเจ้าเข้าใจสักหน่อย

ตอบ. ท่านคอยฟังนะจะอธิบายให้ฟัง คือ คนเรานี้มีโรคสำหรับ
ตัวอยู่สามอย่าง โรคที่รักษาก็หาย ไม่รักษาก็หายอย่างหนึ่ง โรคที่
รักษาจึงจะหายไม่รักษาไม่หายอย่างหนึ่ง โรคที่รักษาก็ตาย ไม่รักษา
ก็ตายอย่างหนึ่ง เป็นสามอย่างดังนี้ ก็โรคที่ไม่รักษาก็หาย ถ้าโรค
ที่รักษาจึงจะหาย สองอย่างนี้เรียกว่ามรณะยังไม่มา โรคที่รักษา
ก็ตายไม่รักษาก็ตายนั้นเรียกว่ามรณะมาถึง โรคที่มรณะมาถึงนั้น
หมอมารักษาช่วยแก้ไขให้หายไม่ได้เลยเป็นอันขาด ในเวชชภาษาเรียกว่า
“ตัก” คือ ตักเสียไม่ให้มีประตู่ที่จะแก้ไขต่อไป ก็ความเข้าใจของท่าน
ว่าถ้าหมอมารักษาช่วยแก้ไขแล้ว จะหายไปหมดนั้นเป็นการผิดไป ถ้าใช้
โรคที่มรณะมาถึงแก้ไขแล้วคงว่าจะหายไม่ได้เลย

ถาม. ก็หมอมาทหาไปช่วยแก้กันนั้น เขารู้ไหมว่าไขนั้นมรณะมาถึง
แล้วแล้วยังไม่มาถึง

ตอบ. อ๋อหมอนั้นถ้าเขาเรียนรู้ก็เที่ยว แต่ต้องเป็นหมอนอย่างหนึ่ง
นะจึงจะรู้ได้ก็ เขาเรียนรู้ล่วงหน้าก่อนตั้งแต่สามวัน, เจ็ดวัน, สิบห้าวัน, ถ้า
เกินหนึ่งจนถึงเจ็ดก็เสียอีก

ถาม. ชอบกล ๆ หมอนชนิดใดที่เขาเป็นผู้รู้ เขาได้รู้ด้วยเหตุใด

ตอบ. หมอนที่เขาเป็นผู้รู้นั้น มักเป็นหมอนที่เรียกว่า “วิญญู
แพทย์ ลิกขแพทย์ สัมพันธแพทย์” ยังไรเล่า ที่รู้นั้นเขาได้รู้ด้วย
ชำนาญในคัมภีร์ซึ่งชื่อว่า “มรณะสูตร มรณะญาณ”

ถาม. บ้า ท่านอ้างเอาคัมภีร์จนพูดแล้ว คัมภีร์ของหมอนไทย ๆ
คุณเลื่อน ๆ อยู่นี้ ข้าพเจ้าสงสัยอยู่หนา หมายถึงว่ามีเครื่องไม้เครื่องมือ
อะไรตรวจสอบเป็นหลักฐานเล่า หารู้ว่าเขาจะไปตามคัมภีร์ดอกฤ

ตอบ. อ้าว พุโไท่ ๆ ท่านประมาณคัมภีร์ของหมอนไทย ๆ เสียแล้ว
คัมภีร์นั้นมาจากไหนท่านรู้ไหม คัมภีร์ก็มาจากความตรวจสอบจดจำ
เอง คือคนแต่ก่อน ๆ ที่เขาเป็นผู้ชอบใจพยายามใช้ ถ้าจะว่าชอบเล่น
รักษาใช้ก็ตามเขาได้สังเกตอาการใช้ว่าเป็นอย่างนั้นแล้วต้องตาย เป็น
อย่างนั้นทุกวัน ๆ ถึงตาย แล้วก็ตกลงไว้ในสมุดเพื่อจะมีให้ลืม จึงสังเกต
ตรวจสอบคนหลัง ๆ ต่อไปอีกเล่า ก็เห็นอาการแลความเป็นไปเช่น
กันแทบทุกคน ๆ จึงได้จำลงในใบลานยกเป็นคัมภีร์ขึ้น ให้ชื่อว่า
“คัมภีร์มรณะญาณ” ประสงค์จะให้ถาวรไปสิ้นกาลนาน แล้วจะได้
เป็นนิทศนะตัวอย่างแก่คนอันจะเกิดภายหลัง ซึ่งรักเล่นรักษาโรคฤ
เป็นหมอน คนเกิดภายหลังได้เห็นตำรานั้นเข้าจึงสังเกตตรวจสอบดู

ก็เห็นเที่ยงแท้แน่ประจักษ์ตามคัมภีร์ทุกถ้าวไว้ จะจับปดของคนโบราณ
 ว่าจตหลอกไว้ก็ไม่ได้ คัมภีร์นึ่งโตสยเนองมาหลายชั่วบรรพบุรุษ
 จนชั้นคนในทุกวันนี้เขาก็โตตรวจสอบอยู่เสมอ ก็ยังจับปดของคนโบราณ
 ไม่ได้ เพราะเช่นนั้น คัมภีร์นึ่งโตตั้งอยู่เป็นแพทยศาสตร์สำหรับให้
 แพทย์โตศึกษา ถ้าเป็นถ้อยคำที่ไม่จริงแล้วจะดำรงอยู่ได้และถา เขา
 ก็คงจะเผาไฟเสียเป็นแท้ น้การตรวจสอบกับท่องคัมภีร์ก็ตรงกันจึงได้
 เป็นหลักฐานอยู่ ท่านอย่าเพื่อประมาทคำหรับตำราของไทย ๆ ก่อน
 ที่ยังเป็นแบบอย่างแม่นยำโตจริงมีถมไป

ถาม ข้าพเจ้าอยากถามท่านอีกข้อหนึ่ง คำที่เรียกว่า “หมอ”
 นั้นแปลว่าอะไร

ตอบ ก็หมอนั้นเป็นคำไทยแล้วจะให้ข้าพเจ้าแปลว่าอะไรอีกละ ถ้า
 ถามว่าแพทย์แปลว่าอะไร จะโตบอกว่าแพทย์มาจากเวช เวชแปล
 ว่าหมอ

ถาม ซึ่งข้าพเจ้าถามนั้น อยากจะทราบว่า “หมอ” เป็นคน
 ชนิดใด ด้วยเห็นว่าคนทชช่างเขาก็เรียกว่าหมอ คนที่ขึงงูโตเล่นงูโต
 เขาก็เรียกว่าหมอ

ตอบ ถ้าอย่างนั้น ก็พอจะแปลให้เข้าใจได้นั้นช้หมอนั้นถา คือคน
 ที่ชำนาญแก่ ถาจะว่าผู้ชำนาญในการนั้น ๆ ก็ควร เช่นกับหมอยาผู้
 ชำนาญยาที่สำหรับแก้โรค หมอยาตาผู้ชำนาญแก้ตา หมอผู้ชำนาญ
 แก้ผี หมอนวดผู้ชำนาญนวด ถาหมอความก็ผู้ชำนาญในการความ
 หมอช่างผู้ชำนาญในการช่าง หมองูก็ผู้ชำนาญในการงู หมอจรเข้ก็ผู้

ชำนาญในการจรเข้ คำที่เรียกว่าหมอ ๆ นั่นก็ชำนาญในการนั้น ๆ
นั่นเอง ข้าพเจ้าอธิบายเพียงเท่านี้ท่านพอเข้าใจไหมละ

ถาม เข้าใจแล้ว ๆ แต่ข้าพเจ้าออกจะทราบขบวนหมอยาที่เป็นผู้
ชำนาญแก้ โรคอย่างเคียว หมออื่นไม่ประสงค์จะทราบในที่นี้ ด้วยความ
เค็มสิเราพูดกันมาถึงเรื่องหมอยา

ตอบ ท่านอยากทราบเรื่องหมอยาอย่างไรถามมาสิ

ถาม ข้าพเจ้าอยากทราบว่าหมอที่เขาเป็นผู้ชำนาญแก้ โรคนั้นเขา
มีแต่ยาอย่างเคียวก็นับว่าเป็นหมอฤา ฤาต้องประกอบความรู้
อย่างไบบ้าง

ตอบ มีแต่ยาอย่างเคียวจะนับว่าหมอไม่ได้ หมอนั้นต้องมีปัญญา
อันสูงมละเอียด คือ ต้องตรวจตราตรองในการที่จะแก้ไข โดยเอาโรค
เอาเปรียบแก้ไขอย่างเคียว คำที่เรียกว่าเอาโรคเอาเปรียบแก้ไขนั้น
คือ ไข้จะเป็นมากแก้ไขให้เป็นน้อย ไข้จะหายช้าแก้ไขให้หายเร็ว
ที่สุดจนไข้เป็นต้องตายเป็นแท้ ยังแก้ไขให้ตายช้าถ่วงวันแฉเวลา
ออกไป อย่างนี้และเรียกว่าเอาโรคเอาเปรียบแก้ไข แล้วยังต้องประกอบ
ความรู้ให้ซนจิตรเจเนใจอกัสประการจึงจะนับว่าเป็นหมอ ซึ่งจะมีแต่ยา
อย่างเคียวแล้วจะเป็นหมอนั้นไม่ได้ ถ้าอย่างนั้นแล้วตำรายามีถมไป
คือ ในวัดพระเชตุพนท่านจารึกไว้ในแผ่นศิลาเป็นอันมาก ฤาทวดขวร
นิเวศในศาลาฤาษิตศคนก็มีอยู่อีกถึงสี่ศาลา จะไปจุดไปลอกเอามาแล้วทำ
ขึ้นไว้เทียบรักษาโรค เช่นนั้นจะเรียกว่าหมอได้ฤา หมอนั้นต้องศึกษาให้
ชำนาญชำนาญในเวชศาสตร์ แลความรู้ทั้งสี่ประการก่อนจึงจะเรียกว่า

ลิกขแพทย์ได้ ลิกขแพทย์นี้เป็นสำคัญกว่าแพทย์อื่น ๆ คือ วิญญู
แพทย์ก็อาจไครยความคึกษาก่อน จึงจะเป็นแพทย์ผู้รู้ได้ สัมพันธ์แพทย์
ก็ต้องอาจไครยความคึกษาก่อนจึงจะเป็นแพทย์ต่อไปได้ ถ้าไม่คึกษา
แล้วจะนับว่าเป็นหมออย่างไรได้ เพราะเช่นนั้น ความรู้ทั้งสี่ประการนี้จึง
เป็นของสำหรับกับหมอ

ถาม ความรู้ทั้งสี่ประการนี้ของท่านได้อธิบายให้พิศดารสักหน่อย
อย่างไรจึงชื่อว่า เป็นความรู้สำหรับกับหมอ

ตอบ ท่านจะให้ข้าพเจ้าอธิบายความรู้ของหมอโดยพิศดารนั้นเห็น
จะยืดยาวนัก จะต้องขออธิบายแต่พอเป็นสังเขปด้วยจะเปลืองน่ากระตาศ
ไป ความรู้ทั้งสี่ประการซึ่งเป็นต้นเค้าของความคึกษานั้น คือ “รู้ที่แรก
เกิดของโรค ๑ รู้จักชื่อโรค ๑ รู้ยาสำหรับแก้โรค ๑ รู้ว่ายาอย่างไรจะ
ควรแก้ด้วยโรคใด ๑” เป็น ๔ ประการด้วยกัน ความรู้ทั้ง ๔ ประการ
นี้แหละ จึงจะเรียกว่าเป็นผู้ชำนาญ ผู้ชำนาญนี้แหละจึงจะเรียกว่าเป็น
หมอ ถ้าไม่รู้ทั้ง ๔ ประการแล้วจะเรียกว่าผู้ชำนาญไม่ได้ ถ้าเป็น
ผู้ชำนาญแล้วจะเรียกว่าหมอก็ได้

ถาม รู้จักที่แรกเกิดของโรคนั้นอย่างไร รู้จักชื่อโรคอย่างไร
รู้จักยาสำหรับแก้ โรคอย่างไร รู้จักยาที่จะควรแก้ด้วยโรคใดนั้นอย่างไร
ว่าไปให้ชัดอีกสักหน่อยเถิดนะ ข้าพเจ้าออกอกอยากฟัง

ตอบ จะให้อธิบายให้ชัดเจนนั้น ก็ขออธิบายได้แต่อย่างไทย ๆ
เป็นโวหารแพทย์สยาม จะอธิบายเป็นโวหารแพทย์ภาษาอื่น ๆ นั้นไม่
ได้ แต่ถึงอย่างไรข้าพเจ้าก็ยังเห็นว่าถึงแพทย์ภาษาอื่น ๆ ก็คงต้อง

ชำนาญในความรู้ทั้งสี่ประการ เช่นว่ามานั้นเหมือนกัน จึงจะนับว่า
เป็นหมอได้

ถาม เอาเถิดนะเราเป็นไทย ๆ นี่นะ   อยากรู้ว่าโวหารหมอ
ไทย ๆ เล่นบ้าง   ทั่วๆไปใครมีใครเขาพูดกันอยู่   โวหารหมอภาษา
อื่น ๆ นั้นได้ยินเข้าห้อยย้อย ๆ มากแล้ว

ตอบ เอาท่านคอยฟังเถิดนะ   ในคำอธิบายโวหารของหมอไทย ๆ
นี้   ความที่วารู้ที่แรกเกิดของโรคนั้นคือเขารู้ว่าฤดูแปรไป ๑   อาหาร
ให้ โทษ ๑   ไม่เปลี่ยนอิริยาบถ ๑   ต้องร้อนยิ่งนัก ๑   ต้องเย็น
ยิ่งนัก ๑   ออกนอน ๑   ออกเข้า ๑   ออกน้ำ ๑   กลั่นอุจจาระ ๑   กลั่นปัสสาวะ ๑
โทษทั้งปวงคงว่ามานั้นแหละเป็นต้นเหตุที่แรกเกิดของโรค   โรคจะบังเกิด
ขึ้นก็หาใครยเหตุที่ว่ามา   จึงได้จัดว่าเป็นที่แรกเกิดของโรค

ถาม ก็รู้จักชื่อโรคนั้นอย่างไรเล่า

ตอบ รู้จักชื่อโรคนั้น   คือผู้ช่วยเจ็บลงเขาได้   ไปตรวจดูว่า   ความ
ช่วยเจ็บของมนุษย์นั้นใช้อินทผล   คือธาตุทั้ง ๔   ซึ่งแจกออกเป็นธาตุไฟ ๔
ธาตุดิน ๖   ธาตุน้ำ ๑๒   ธาตุลม ๒๐   นี้เองกำเรขวิการไปจึงทำให้
ช่วยเจ็บมีอาการต่าง ๆ   แต่หากสามัญชนยอมสมมตชื่อของโรคนั้น
ต่าง ๆ จะกำหนดลงเป็นแน่ไม่ได้   มีหวัดไอไข้ลมเป็นต้น   หมอนั้น
ก็กำหนดรู้ตามชื่อของโรคซึ่งได้สมมตไว้   ว่าอาการเช่นนั้น ๆ   ชื่อโรค
อาการเช่นนั้น ๆ   ชื่อโรคนั้น   ความรู้เช่นนั้นแหละเรียกว่ารู้จักชื่อโรค

ถาม ก็รู้จักยาสำหรับแก้โรคนั้นอย่างไร

ตอบ รัจักยาสำหรับแก้ โรคนี้ คือรู้ว่าของสิ่งรูปอย่างนั้น
 ลืออย่างนั้น กลิ่นอย่างนั้น รสอย่างนั้น ซ้ออย่างนั้น เป็นของสำหรับ
 จะแก้ โรคของมนุษย์ให้หายได้ รูปเช่นใบไม้แก่นไม้รากไม้ ฤาของ
 บังเกิดในत्वสตร์มีหนึ่ง, เขา, กระจุก, กีบ, ติ, เป็นต้น ฤาของ
 เกิดแต่ธรรมชาติเอง เช่นเกลือ, มวกผา, ศิลา ยอนเหล่านี้ จักว่ารั
 จักรูปของยา สิ้นนี้คือรู้ว่ายาอย่างนี้สีขาว, เขียว, ดำ, แดง เช่น
 การขร สีขาว จุดสี ๆ เขียว ยาคำสีคำ ผางเส้นสีแดง เป็นต้น
 เหล่านี้ จักว่ารัจักสีของยา

กลิ่นนั้นคือรู้ว่ายาอย่างนี้กลิ่นหอม ยาอย่างนี้กลิ่นเหม็น เช่น
 กัมพิมเส้น, เป็นของหอม ยาคำมหาหิงค์ เป็นของเหม็นเหล่านี้ จักว่า
 รัจักกลิ่นของยา

รสนั้นคือรู้ว่ายาอย่างนี้รสจืด, ผาด, หวาน, ขม. เช่นสุพรรณ
 ถัน รสจืด ผลเขมุกานีรสผาด ชะเอมรสหวาน ผลสบ้าฝกรศเมา
 ขรเพ็ชรศขม เมล็ดพริกไทยรสเผ็ดร้อน เมล็ดถวาร์คมัน ดอกมะลิรส
 เย็น เกลือรสเค็ม มะขามเขยกรศเปรี้ยวเหล่านี้ จักว่ารัจักรศของยา

ซื่อนั้น คือรู้ว่ายาอย่างนี้ซื่อนั้นทั้ง ขิง, ข่า, กระทือ, ไพล.
 เป็นต้นเหล่านี้ จักว่ารัจักซื่อของยา แล้วยังรัจักซื่อของยาที่เขา
 ประสมกันแล้วตั้งแต่ ๒ สิ่งขึ้นไปจน ๘ สิ่ง เช่นตรีผลา, ตรีกระถุก,
 ตรีสาร, ตรีสุคนธ์ ฤาเขมุกจกุล เขมุกโลหะ สัตตโลหะ นวะโลหะ
 เป็นต้น

แล้วยังรู้จักวิธีผสมอีกอย่างหนึ่ง คือผสมกันตั้งแต่ ๕ สิ่งจนถึง ๓๐๐ สิ่ง ฤกว่า ๓๐๐ ขึ้นไปก็มี วิธีผสมนั้น คือไม่ผสมก็ไม่เป็นยาทั้ง พริกไทย, หอม, กะเทียม, เหล่าน้ำแต่สิ่งเดียว ๆ แล้ว ก็เป็น อาหารสำหรับรับประทานไป ต่อผสมกันเข้าหลาย ๆ สิ่งจึงจะมีฤทธิ์ แลกำลังที่เรียกว่ายา อาจจะแก้ โรคที่ไม่ถึงความตายให้หายได้ ความ ที่รู้จักรูป สี, กลิ่น, รส, ช้อ, ของยา แลวิธีผสมตั้งว่ามานั้นแหละ เรียกว่า รู้จักยาที่สำหรับแก้โรค

ถาม รู้จักยาอย่างไรจะควรแก้ด้วยโรคใดนั้นอย่างไรเล่า
 ตอบ รู้จักยาที่ควรแก้ด้วยโรคนี้ คือรู้ว่าโรคอย่างนี้จะชอบ แก้ด้วยยาอย่างนั้น ขนาดนั้นรคนั้น ทั้งโรคซึ่งควรถ่ายต้องถ่าย โรคซึ่งควรบีบต้องบีบ โรคที่ควรหักหาญต้องใช้ยาหักหาญ โรค ที่ควรอนุโลมต้องใช้ยาอนุโลม โรคที่หยายต้องใช้ยาอย่างหยาย โรคที่ละเอียดต้องใช้ยาอย่างละเอียด โรคที่ชอบยาแก้โรคอย่างใด อย่างหนึ่ง ต้องใช้ยาแก้โรคให้ชอบแก่โรคนั้น ๆ ทั้งคำของพระยา จันทบุรี (กล่อม) ใ้แต่งเป็นคำร้ายไว้ว่า “ รสเผื่อนฝาดชอบสมาน ยารศหวานชอบเนอ รศเมาเขอแก้พิศม์ ทีโลหิตชอบรศขม เผ็ดร้อน ลมถอยถด เส้นชอบรศแห้งมัน หอมเย็นนั้นเพื่อชใจ เค็มซาบ ในผิวหนัง เสมหะยังชอบสั้ม ” ยาทั้งแก้โรคนี้เป็นอาวุธสำคัญของ หมอที่สำหรับจะโต้สู้แก้โรค เมื่อเห็นว่าโรคใดควรแก้ด้วยยารศใด แล้ว ก็รีบปรุงยารศนั้นเข้าแก้โรค ความตั้งว่ามานั้นแหละเรียกว่า

รู้จักยาอย่างใดที่ควรระแวก้วยโรคไต รวมความรู้ทั้ง ๔ ประการทั้ง
พรรณามาแต่ต้นแล้วนั้น จึงจะเรียกว่าผู้นั้นเป็นผู้ชำนาญคือเป็นหมอได้
ถาม ยาทั้งเก้ารศยังจะไตจริงไตจึงเหมือนเช่นกล่าวไว้ฤาอย่างไร
ฤาจะว่าพอเป็นกลอนคล้อง ๆ ปากเล่น

ตอบ อ้อยาทั้งเก้ารศนั้นฤา เป็นของไตจริงไตจึงวิเศษนักเที่ยว
จะว่าให้เห็นแต่ง่าย ๆ ยารศฝาดที่ว่าชอบสมานนั้น ท่านเห็นไหมแล้ว
ถ้าคนเขาปากแตกปากเขื่อยเป็นขุมกินเผ็ดไม่ได้ หมอเขาก็เอาผล
เขยูกานี้, สี่เสียดเทศ, พิมเสน, ผสมกันเข้าทาปาก ฤาเอาเปลือก
หว่า, เปลือกแค, เปลือกมะเคือ, ต้มเอาน้ำอมก็หายไม่ใช่ฤา หาย
ด้วยเหตุใด หายด้วยยานี้มีรศฝาด ก็ไปสมานซึ่งขาดแผลแตก
เขื่อยให้ปากนั้นหาย ด้วยอำนาจยาที่มีรศฝาด

ยารศหวานที่ว่าซาบเนียนนั้น ถ้าใช้ไตทำให้หน้าซัดตัวซัดแล
กล้ามเนื้อชยุบผอมไป ซักให้เร็วแรงซุดน้อยถอยกำลัง เรอริงมา
นมนานไม่ใคร่จะหาย หมอเขาก็ประกอบยาด้วยรศหวาน แทรกเจือ
เข้าไป คือใช้ชะเอม, ขันทลกร, น้ำตาลกรวด, เป็นต้น โรคที่
เนื้อหนังเหี่ยวซัดชยุบผอมก็หายได้ ด้วยอำนาจยาที่มีรศหวาน

ยารศเมาเขือที่ว่าแก้พิษมันนั้น ถ้าใช้ไตที่จับเป็นพิษให้ตัวร้อนตา
แดงร้อนในระหายน้ำ คินรื่องกระสับกระส่าย บางทีให้คั้งเพื่อไม่เป็นสติ
ที่สมมตเรียกกันว่าใช้พิษมันนั้น หมอเขาก็วางยาที่เข้าพิษนาค, ระย้อม,
ไครเครือ, เนระภูสี, มหาสะก้า, ผลสะข่าฝัก, ฤาวางยาที่ชื่อว่า

“นวะเหต” คือเขาเหตทั้งเก้า สรรพยาเหล่านี้กล้วนแต่มีโรคมาเข้
 ทั้งสิ้น โรคที่ว่าเป็นไข้พิษก็มีหลายได้ ด้วยอำนาจยาที่มีโรคมาเข้
 ยารศมที่ว่แก่ตักบไลหิตนนี้ ถ้าไข้โตที่เจือตักบไลหิตเป็น
 สมุฐานเช่นไข้จับเป็นต้นนี้ หมอเขาก็ลงยาที่มีโรคขมจัด ทั้งผลกระตอม,
 ขรเพ็ด, ก้านสะเคา, ใบชิงช้าชาลี, ใบขี้ข, ฤาษีสัตว์ต่าง ๆ เป็นต้น
 ฤาเปลือกไม้อย่างหนึ่งที่มาจากต่างประเทศ คือเปลือกชินโคนา ฤายา
 ของหมอชาวยุโรปที่เรียกว่ายา “กวินิน” เหล่านี้กล้วนเป็นยาอันมีโรค
 ขมทั้งสิ้น โรคที่เกิดแต่ตักบไลหิต คือ ไข้จับนั้นเมื่อถูกยารศม
 เขาก็หายไม่ใช่ฤา ฤาโรคอีกอย่างหนึ่งที่เกิดแต่ผู้หญิงที่ขุ่นปากเงาใจ
 กันว่า “โทษไลหิต ๆ นั้น” หมอเขาก็ใช้ยาที่มีโรคขมเข้าแก่ โรคนี้
 ก็หายได้ด้วยอำนาจยาที่มีโรคขม

ยารศมที่ว่แก่ตักบไลหิตนั้น ถ้าไข้โตที่เกิดแต่กมลุม จะเป็น
 สุขุมวาตฤาโอฬาริกวาตก็ตาม หมอเขาก็ใช้ยาที่รสเผ็ดร้อนเข้าแก่
 เช่นกับพริกไทย, ติปลี, ขิง, ข่า, การะบูร, เป็นต้นเหล่านี้ เมื่อลม
 กมลุมละเอียดก็ใช้ยาที่ร้อนอย่างละเอียดลงมา เช่นโกฐทั้ง ๘ เทียน
 ทั้ง ๘ กฤษณา, กระลำพัก, ขอนคอก, เหล่านี้ โรคที่เกิดด้วย
 กมลุมทั้งสองก็หายได้ด้วยอำนาจยาที่มีรสเผ็ดร้อน

ยารศมที่ว่แก่เส้นนั้น ถ้าโรคโตที่เกิดแต่เส้นเอ็นพิการ ที่ทำให้
 ขัดข้อแลแข็งขาฤายอกเสียดเสียวสตั้งไปในตัวแห่งใดแห่งหนึ่งก็ดี หมอ
 เขาก็ใช้ยารศมนี้ คือน้ำมันงา, น้ำมันละหุ่ง, น้ำมันมะพร้าวไฟ, ฤาใช้

อย่างออกฤษฐ์ขึ้นไปจนน้ำมันงูเหลือมเข้าคลังโคลงโรคประคบที่เส้นเอ็นที่ทำให้
ให้ยอกเสียดเสียวสคั้ง ถ้าเมื่อยชบชคข้อพลิกแพลงอยู่ โรคที่เกิดแต่
เส้นเอ็นพิการอันทำโทษต่าง ๆ ก็หายไ้ด้วยอำนาจยาที่มีรสมัน

ยารศหอมเย็นที่ว่าชันชูใจนั้น ถ้าโรคใดที่ทำให้จิตรใจชุ่มมัว
สวิงสวาย เช่นเป็นเมื่อเวลาใช้ขี้ยาเมื่อลมขี้หมอบเขาก็ใช้ยาที่มีรส
หอมเย็น ทั้งยาหอมที่มีชื่อต่าง ๆ แล้วแซกเจือหญ้าฝรั่น, อำพัน,
ชะมดเชียง, ละลายด้วยน้ำคอกไม้เทศคอกไม้สค ประสงค์จะให้รส
แลกลั่นนั้นหอมเย็นยิ่งขึ้นไป คนที่ช่วยด้วยโรคใช้ชันมัวสวิงสวายนั้น
เมื่อได้รับประทานยาที่มีรสหอมเย็นแล้วก็ทำให้จิตรใจเบิกบานชันชู
ขางที่เมื่อควรหายก็หายไ้โดยเร็ว ด้วยอำนาจยาที่มีรสหอมเย็น

ยารศเค็มที่ว่าซึมในผิวหนังนั้น ถ้าโรคใดที่ทำให้ผิวหนังซาซาก
เหี่ยวแห้งไป ที่สมมตว่า “โรคฤศดวงแห้ง” นั้น หมอบเขาก็ใช้ยา
แทรกเกล็ดจนเค็มอย่างจค ๆ ที่เคียว ถ้าโรคใดที่จะต้องใช้ยาให้แล่น
ตลอดถึงผิวหนัง ก็แทรกเกล็ดลงประสงค์จะให้รสเค็มนั้นพาแล่นซึม
ซาขตลอดออกไป โรคนี้ก็หายไ้ด้วยอำนาจยาที่มีรสเค็ม

ยารศเปรี้ยวที่ว่าแก้เสมหะนั้นถ้าโรคใดที่เนื่องด้วยเสมหะทั้งสาม
คอสเสมหะ, อูระเสมหะ, คูนเสมหะ, หมอบเขาก็วางยาซึ่งมีรสเปรี้ยว
เช่นใบมะขาม, ใบส้มข่อย, ใบมะคั้น, ใบส้มเสี้ยว. เหล่านี้โรคที่เกิดแต่กอง
เสมหะทั้งสามก็หายไ้ ด้วยอำนาจยาที่มีรสเปรี้ยว เพราะฉะนั้นยาทั้ง
แก้ารคนี้จึงเป็นของจริงไม่สยปลัย ที่ท่านสงไสยว่าจะว่าเล่นพอบเป็นกลอน

คล่อง ๆ ปากนั้นอย่าได้สงสัยเลย ขำพเจ้ายกเอาพยานมาให้เห็นคัง
นี้ท่านพอจะเชื่อได้ฤยัง

ถาม เชื้อแล้ว ๆ ถูกอะไร ๆ แต่ขำพเจ้าจะขอลถามท่านอีกสักหน่อย
หนึ่ง คือ หมอที่รู้แต่ยาไม่รู้อาการโรค ฤรู้แต่ยาไม่รู้ยาอย่างใดจะ
ควรแก้โรคใดนั้นจะมีโทษอย่างไรบ้าง ทำไมท่านไม่กล่าว

ตอบ อ้อ หมอที่ไม่รู้อาการโรคแลไม่รู้ยาที่ควรแก้โรคใดนั้นฤ
มีโทษมากนักเทียวขำพเจ้าจะชี้แจงให้ฟัง คือหมอที่มียาไม่รู้อาการโรค
นั้น ก็จะไปวางผิด ๆ ถูก ๆ ให้คนไข้กินเข้าไป ถ้าวางยาให้ผิดกะโรค
ที่เป็นอยู่แล้ว ความเค็มตั้งใจว่าจะแก้ โรคก็เหมือนอย่างวางยาพิษมี
ช่วยซ้ำให้โรครำเริบหนักยิ่งขึ้นไป ฤเหมือนเอาของแสดลงไปให้คน
ใช้กิน ใช้นั้นก็กลับทวีทวีมากขึ้นไม่ต้องสงสัยเลย ความว่าวางยาผิด ๆ
ถูก ๆ นั้น คือโรคนั้นจะชอบคุณก็ไปวางยาถ่าย โรคนั้นจะชอบถ่ายก็ไป
วางยาคุม ฤโรคไข้ไปวางยาร้อน โรคลมไปวางยาเย็นเป็นต้นคังนี้
เรียกว่าวางยาผิด ๆ ถูก ๆ

อนึ่งรู้ยาแต่ไม่รู้ว่าจะควรแก้โรคสถานใดนั้น ก็คือไม่รู้ว่าจะโรคนั้น
จะชอบด้วยยารคนั้น โรคนั้นจะชอบด้วยยารคนั้น เช่นเป็นโรคในกองเสมหะ
เอายารคเฒ่าอื่นไปวางเข้า เป็นโรคในกองลมเอายารคหวานไปวางเข้า
เป็นโรคในกองคเฒ่าเอายารคเปรี้ยวไปวางคังนี้ เรียกว่าไม่รู้จักยาที่ควร ก็
หมอใดที่ไม่รู้จักอาการโรคไปวางยาผิด ๆ ถูก ๆ ฤไม่รู้ว่ายยาอย่างใด
จะควรแก้โรคใด แม้นคนไข้กินล่วงลำคองลงไปแล้ว ถ้าไข้ช้อยก็
กลับเป็นมาก ใช้มากแต่ไม่ถึงความตายก็จะต้องตายเป็นแท้ ฤหมอผู้นั้น

เข้ามามนุษย์เสียก็ปานกัน นั้นแหละการซึ่งจะเป็นหมอนั้นจึงต้องประกอบ
การตรรกตรองโดยสุขุมอย่างยิ่ง แลต้องศึกษาในเวชศาสตร์ให้ชำนาญ
ชำนาญจริง ๆ จึงจะนับว่าเป็นหมอได้

ถาม. อ๊ะ ๆ ความที่ท่านว่าหมอวางยาผิดลวงลำคองลงไปแล้ว
ใช้ไม่ถึงความตายก็ต้องตายนั้น ความต้นกับความปลายมีไม่สม
กันอยู่ๆ ส่วนความต้นสิว่ามรณะยังไม่มาใช้นั้นเป็นต้องหาย ก็ใช้
ที่หมอวางยาผิดนั้นมรณะก็ยังไม่มา เหตุไฉนจึงจะต้องตายด้วยเล่า
ถึงหมอจะวางยาผิดก็จะเป็นไรเพราะมรณะยังไม่มา

ตอบ. อ้าว ชั้นเดิมมรณะยังไม่มาก็จริงอยู่แล แต่ที่ว่าหมอ
ไปวางยาผิดเช่นนั้น เปรียบเหมือนมีกาคไปเชิญมรณะมา มรณะนั้น
เห็นกาคเข้าแล้วจะขกั้ไต่ๆ ถ้าเปรียบความอีกอย่างหนึ่งเหมือนแม่
น้ำแลลำคลองขวางหน้าอยู่ มรณะยังจะมาไม่ได้ หมอนั้นช่วยทำ
สะพานให้มรณะข้ามมาได้ ฉันทโคความนี้ก็เปรียบเหมือนหมอวางยาผิด
ช่วยเชิญฤๅรับให้มรณะมาฉนั้น

ถาม. เอ๊ะ ถ้าอย่างนั้นการที่จะหาหมอมารักษาใช้มิเป็นการนำ
กลวงก็เจียวๆ ยากที่จะวางยาให้เป็นที่มั่นคงได้

ตอบ. ยังนั้นซี การที่จะหาหมอมารักษานั้นเป็นการยากอย่างยิ่ง
ด้วยชีวิตของมนุษย์เป็นของหายาก เพราะมีด้วยกันคนละหนเท่านั้น
แต่ข้าพเจ้าขอเตือนท่านว่า ถ้าจะหาหมอมาแล้ว ก็ต้องดูหมอที่เป็น
ผู้จริง ๆ คือ ผู้ที่ไต่ศึกษาในเวชศาสตร์โดยชำนาญ เช่นวิญญู
แพทย์, ลิกขแพทย์ สัมพันธแพทย์, ถ้าคำสามัญเรียกว่า “คง

กะเรียนฉนั้น” ถ้าจะหาหมอกที่ไม่รู้คัมภีร์แพทย์เป็นแต่่งู ๆ ปลา ๆ มาแล้ว จะได้รับเสียใจเมื่อภายหลังเป็นแท้ เพราะเช่นนั้นท่านไม่รู้ฤาเมืองยุโรปนั้น หมอเขาจึงได้มีหนังสือคัมภีร์หนึ่ง ที่เรียกว่า “เซอร์ทิฟิเคต” ๆ นั้น ถ้าผู้ใดได้ร่ำเรียนในแพทยศาสตร์ได้โดยชำนาญแล้ว เขาก็ได้หนังสือฉบับสำหรับตัวเป็นคัมภีร์ไป เพื่อจะได้เที่ยวรักษาโรคมิให้คนทั้งหลายมีความรังเกียจ แสดงความว่าผู้นั้นได้สอบไล่แล้วว่าเป็นหมอได้ ก็ในสยามประเทศซึ่งเป็นพระราชอาณาเขตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเวลานี้ การสอบไล่ในวิชาแพทย์ยังไม่มีแต่ถึงกระนั้นก็ยังมียิ่งสำคัญอย่างหนึ่ง คือสัญญาบัตรที่พระราชทานเป็นตราตั้งประกอบถาบันนครคึกคักของแพทย์ผู้ชื่อว่า “พระยา, พระ, หลวง, ขุน.” ก็เพราะเหตุใดเล่า เพราะด้วยวิชาคุณของเขาที่ได้อุส่าหรร่ำเรียนในเวชศาสตร์จึงได้พระราชทานยศ ให้ปรากฏประกอบความรู้ของเขาให้ยิ่ง ๆ ขนไป ก็เวลานี้ย่อมรู้แล้วว่าหมอลหลวงนั้นเป็นผู้ได้ศึกษาในเวชศาสตร์ จนได้พระราชทานถาบันนครคึกคักซึ่งเป็นสิ่งสำคัญแล้วถึงนั้นก็ควรจะเชื่อถือไว้วางใจแก่พวกหมอลหลวงได้ ด้วยสัญญาบัตรนั้นแลเป็นคัมภีร์อันประเสริฐของเขา อนึ่งหมอลหลวงนั้นก็มักจะเป็นสัมพันธแพทย์มากกว่าคนกรมอื่นซึ่งจะยกมา ฤาจะเป็นคนกรมอื่นยกมาก็คิดว่าได้ไล่เลยงสอบสวนแล้ว ด้วยทางวาง, เจ้ากรม, ปลัดกรม, ในกรมหมอนั้น เขาได้สอบสวนว่าเป็นหมอได้จึงได้ยกมา อีกประการหนึ่งหมอลหลวงนั้นได้ศึกษาเห็นไขเคຍพยายามมากกว่าหมอเซลยคึกคัก เพราะท่านได้เป็นผู้มีชื่อเสียงปรากฏคนยอมเชื่อเชื่อไว้รักษาโดยมากต่อมาก

ถ้าหมอกคนใดได้เห็นใช้มากเคยรักษามากแล้ว หมอผู้นั้นก็ย่อม
 จะเป็นผู้ชำนาญในการแก้ไข จักว่าเป็นผู้มีฝีมือเป็นธรรมดาอยู่เช่นนั้น
 ด้วยอาการโรคของมนุษย์นั้นอาจจะเป็นตัวอย่างให้หมอจกจำ ในการ
 ที่จะแก้ไขคนอื่นต่อ ๆ ไปอีกได้ ข้าพเจ้าตกเตือนท่านได้เพียงนี้แหละ
 จะเชื่อฤาไม่เชื่อก็ตามแต่อธิยาไครย

สารุ ๆ การที่ท่านตกเตือนข้าพเจ้านเหมือนชนทางให้เดิน โอ
 เวลาจนจะค่ำเสียแล้วแหละน่าเสียกายจริงหนอ จะต้องเลิกพูดกันเสียที่
 คำที่ท่านอธิบายมาแต่ต้นนั้นก็ชอบกลอยู่

เลิกก็เลิกกันเถิด วันอื่นมีเวลาจึงค่อยมาพูดกันใหม่ ในเรื่อง
 หมอ ๆ หนทางยังพิศดารกว้างขวางนัก. ๗

